

Цим матеріалом продовжуємо опублікування окремих робіт з матеріальної культури, напрацьованих наприкінці 1940-х — на початку 1950-х років співробітниками Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії (м. Київ) та Етнографічного музею Академії наук (м. Львів) у рамках підготовки «Етнографічного атласу матеріальної культури Української РСР». Через низку суб'єктивних обставин і тогочасних суспільно-політичних реалій ці тексти за тих часів не були опубліковані, а окремі з них були передані на зберігання до Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі — АНФРФ ІМФЕ).

Редколегія журналу «Народна творчість та етнологія» не втручається в авторський виклад текстів та в уживану на той час ідеологічно зафарбовану термінологію, оскільки має намір подавати ці тексти як пам'ятки етнографічних студій середини ХХ ст.

ОБЛАДНАННЯ ЖИТЛА НА ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР

Софія Чехович

УДК 728.6(477.8)“19”

Культура нутра селянського житла не творить замкнутої в собі ділянки, вона вяжеться з цілістю селянського побуту, віддзеркалює на свій спосіб природні умовини і етнічну минавшину. Заразом внутрішнє устаткування є відбиткою економічно-суспільних умовин, які стимулювали більші або менші зміни в цьому ж устаткуванні.

Про внутрішнє обладнання житла в далекому історичному минулому знаємо поки що дуже мало. Археологічних останків нема, а письменні вістки невеликі. Часто згадується килими, і це доводить, що долівки в княжих домах були вистелені килимами. Столи і лавки згадуються в літописному оповіданні про землетрус, що стався в Києві, а ліжко згадується в «Слові о полку Ігоревім». Його називали «одром» або «ложем», звідси пішла назва кімнати «одрина», «ложниця»¹. Стрічаємося також з назвою «постеля», яка збереглася до нині.

Смерди жили ще в півземлянках, залишками яких є земляні лави докруги стін та земні ст[о]ли на Поліс[с]і. Рівномірно з півземлянками були і наземні рублені будови з дерев'яним обладнанням. Ці предмети обладнання були

тісно зв'язані з самою будовою житла і мали своє стале місце. Вони виготовлялися примітивними знаряддями з матеріалу місцевого походження.

Первісне обладнання складалося зі стола, лавок і «причі». Стіл робили зі стятого пня. Лави були нерухомі, вбудовані в стіни хати, а «прича» складалася з кількох грубих дощок і знаходилася за піччю. З часом прибули ще стільці з відрізків — пнів, т. зв. «сучки», «каймаки»², або лавочки з пня дерева з природними ніжками. З розвитком рільництва та ростом багатства появляються вішала, т. зв. «жердки», «гряди» і «бодня», вижолоблена з грубого пня дерева, в якому ховали одягу. В міру потреби завішували до сволюка на шнурах примітивно витесану колыску. Часом плели її з лози, або робили з полотна, прикріпленого до двох дрючків. Освітлення природне було слабе, бо крізь малі отвори — вікна мало проходило світла. Бідніші доми освітлювалися лучинами, які вкладали в залізні підстави, знані з розкопок³.

Багаті світили восковими свічками, які були кращим засобом освітлення в багатих домах до 19 ст. Находимо теж в розкопках

глиняні свічники, а крім цього стрічаємо світильники, в які наливали олію.

На протязі історичного розвитку розташування меблі нормалізується. Передовсім піч прибирала різні форми та була приміщувана у різних місцях. Вона з первісного огнища на середині хати перенеслась в кут біля дверей, що має своє умотивування у кращому виході диму за існування курника та в легкості доставлювання опалу.

Постіл чи ліжко при печі запевнює в зимі теплий нічліг, а лава під вікном дозволяє працювати при світлі, яке падає з вікна. Внутрішнє устаткування однокімнатного житла, т. зв. «бурдея» — «димянки» явища типового ще в половині минулого сторіччя, є дуже невибагливе. При вході, на право, чи на ліво від дверей, цілий кут кімнати займала величезна піч без комина. З переду притикав до неї «припічок» із деревляних брусів, грубо накладених убитою глиною так, що його поверхня була рівна з дном печі, а з боку — запічок-лавка з грубих дерев'яних дощок. Дим з печі розходився в горі по цілій кімнаті, чорнив стіни та виходив чотирикутним отвором в стелі. До запічка притикала постіль — прича із дерев'яних дощок, або стояло ліжко у формі скрині на високих ногах. На ньому крім вязки соломи та полотняної плахти у бідняків не було нічого, у заможніших лежала подушка, випхана сіном чи курячим пірям, та верета до накриття. Над ліжком висіла, коли була мала дитина, вижолоблена в одному куску дерева колиска, а в бідняків стояло на постелі коритце — нецьки і в ньому колисали дитину. Вздовж західної і південної стіни були нерухомі лави на «ковбанах» — пеньках, вкопаних в землю. В куті, який творили лави, стояв стіл, або стіл-скриня, якої віко відсувалось і там схований був хліб та всяке дрібне приладдя домашнього вжитку.

Попід стелею були прикріплені жердки — «гряди», на яких в димі сушилися дрова, скіпки для освітлення та прядиво. Світло денне діставалось до нутра крізь два малі отвори, засувані дошкою, іноді в заможніших оправлені

ні волові міхурі або скло. В осені і зимою хату освітлювали «лучиною» — сосновими скіпками. Бідняки держали їх в руках, або вкладали в «пічку» — зроблену в печі дірку. Багатші уживали різних світильників, пеньків з черепком чи залізними кліщами, які придержували скіпку. Опісля заступали їх висячими світильниками, вигіднішими в ужитті, званими «світач», «лучник», «бондур». Їх робили з обвідки сита, обитої мішком, грубо побіленим, або плели його з лози чи луб'я, овиваючи грубим полотном та обліплюючи глиною. Внизу висіла решітка, на якій горіли скіпки.

У районах бідніших на хліб, де все таки можна було удержати кілька штук дрібного скоту і децю домашньої птиці, а з приводу вбогості жителів не було для них осібно приміщення, нерідко вівці, поросята та кури перебували зимою в цьому ж приміщенні що й люди. Це саме однокімнатне житло було часто і верстатом праці для ремісників. Верстат займав майже цілу кімнату. Чи це був ткацький, чи столярський, який занечищував хату деревним пилом та струганицями, чи врешті шкірообробний зі своїми трійливими випарами — всі вони створювали дуже негігієнічні умовини життя для кільканадцяти осіб, з яких звичайно складалась одна родина.

Краще представлялось житло в широкому районі низів, де легша була комунікація, ширші зв'язки з містом та більші впливи культури. Це півкурні хати, в яких комин проведений був у сіни і дим виходив на горище. Крім одної кімнати, були у них сіни і темна комора на всяке добро. Кімната була білена, а розташування предметів в загальному не змінюється. Їх стає більше, вони вигідніші та менш примітивні. Доділка частіше вкрита дошками. Вікна скляні, більші на 4—6 шибок. До освітлювання, крім лучини, вживали каганців. У бідних це черепки наповнені товщем, лоєм чи олією з зануреним у них гнотом з вовни або льняної пряжі. Іноді це овальні чи круглі мисочки на підставці.

Куркулі, в яких були великі пасіки, почали виробляти свічки, мачаючи декілька гнотів, прив'язаних до дручка, в розтопленому вос-

ку. Свічки вставляли в кусок вижолобленого пенька з ніжками з притятих галузок, або виготовляли різні формою свічки з дерева та глини. Із збільшенням продукції нафти появилась перша лампа в 1860–1870 роках. Це зразу резервуар без скла, який називають «сліпачок», «сліпушка». З часом лампа вдосконалюється. Це вже виріб фабричний, який поширюється та зберігається і досьогодні у всіх західних областях України.

Великі зміни в побуті селян на західних областях принесла перша світова війна. Вона потрясла підставами дотеперішнього побуту. Селяни, які повернули до дому по 6–7 літах мандрівки по різних краях, вже починають зривати зі старою традицією. Багато сіл тоді погоріло, їх відбудовувано, а нові доми і устаткування стає вже вигідніше та більш гігієнічне. В цьому часі бачимо також значні впливи міста. Збільшилось майнове розмежування селян, а з цим і устаткування більше зрізничковалося. Бідняк далі живе у своїй однокімнатній хижі, але типовим стає житло на дві кімнати. Кімнати мають різні назви «велика та мала» хата, «біла та чорна», «пекарня та світлиця», «горішня і долішня хата».

В одній з цих кімнат гуртується все життя родини, друга вживана для гостей і на родинні чи обрядові свята.

В першій заховалося давнє розташування обладнання, міняється тільки вигляд предметів. Селянин, якому бідне, примітивне господарство не могло забезпечити прибутків, потрібних до життя, іде працювати до двора чи на фабрику в місто. Він сам не робить вже предметів обстановки. Замовляє їх у сільського столярія, або купує на ярмарку в поблизькому містечку. Якість цих предметів іде в парі з матеріальною спроможністю замовника. За вищу заплату виконавець-ремісник збагачує предмети різними подробицями та вибагливими прикрасами. Багатіє також асортимент обладнання житла. Являються розсувні ліжка, лави-ліжка, крісла, кресени та шафи.

Зміни в обладнанні посилюються також в залежності від якості сировини різних районів.

В західних областях виділюється район Полісся і гір Карпат та район низин, який тягнеться широким поясом між Поліссям, а горами та частинно на полудне від Карпат. Полісся і гори Карпати відтіють від світа, недоступні для впливів культури, позбавлені добрих доріг та залізничної сітки. Ці райони стали заповідниками старих форм устаткування. На Поліссі і в горах Карпатах подостатком дерева, і тому в цих районах дерево це універсальний матеріал, з якого виконується все устаткування⁴.

Північну частину низів займає Волинь. Тут хати внутрі білі і пестро розмальовані, а денеде прикрашені барвними витинанками і тапетами. Обладнання не прикрашуване. Долівка часто глинобита.

Тернопільська та північно Чернівецька області це безлісна низина. Хати тут глино биті, старанно виліплені. Печі гарно розмальовані, взорами о рослинній орнаментиці. Мебля скупіша в дерево. Брак теж дерев'яної долівки. Колиски плетуть з лозини. Нутра хат прикрашують коврами — килимами⁵.

Більш на захід, у Львівській області загнуло старе замилювання до дерева. Причинилось до цього подорожіння його та брак давних громадських лісів та борів. Там де ще дерево з привички існує, його краску і питомі форми забілюють глиною або вапном. Частіше стрічаємо тут ближче міст, а передусім самого Львова муровані хати з біленим стінами. Обстановка також у них міняється, частіше являються два ліжка, лава-ліжка, крісла, шафи буфети, дзеркала та інші предмети, набуті в місті та по новому розташовані. Місто виявило свій вплив на сільське устаткування⁶.

Селянське житло залежно від маєткового стану дуже різноманітне. Середняки мали житло трьохкамерне. Посередині сіни, а по обох боках кімнати. Ціла родина гуртувалась в одній кімнаті з печею, в якій розташування було, як вище зазначено, всюди однакове. Як колись, так і зараз бачимо там величезну піч з припічком і запічком і нерухомі лави під двома стінами. За печею стоїть одна постіль для господаря. Прочі члени родини містяться

на лавах і печі. Ліжко вистелене соломою чи сіном, прикрите грубою плахтою. Під голову кладуть подушку, набиту недертим курячим, рідко гусячим, пір'ям. Пішви на них кольорові або білі. Накриваються плахтами, гунями, кожухами або ліжниками. В куті перед лавами стоїть з м'якого дерева, рідко прикрашуваний стіл, частіше стіл скриня, де переховують поживу, як хліб, яйця, масло, сир чи навіть молоко. Часто місто стола уставляють ткацький верстат, який займає цілу вільну просторонь хати. Перед столом стоїть лавка — «ослін», на якій їдять, висуваючи її на середину хати. Сидять тоді на цій самій лавці або на стільцях. Коло постелі стоїть скриня, виповнена всім майном, як святковим вбранням, грішми, документами. Іноді скриня стоїть в коморі. Над постелею висять жердки, і на них завішений повсякденний одяг, часом прядиво. Коло дверей висять полиці на миски, іноді полиці стоять на замиканій шафці і творять разом рід буфету. Коло мисника на стіні висить залижник, дощинка, деколи вирізувана з круглими або трикутними дірками на ложки. Коли в хаті є мала дитина, висить над ліжком дерев'яна, піввальцева колиска.

Вигідніше жив тонкий шар сільського населення куркулів. У них хати більші та ясніші, іноді на долах, близько міст муровані. В них змінюється розташування і вигляд предметів домашнього вжитку. Вони набуті в місті, виготовлені в столярних майстернях або у фабриках. Мають більш вишукані форми та багато злишних прикрас. В світлиці стоїть звичайно два ліжка, шафа на річи, стіл і крісла. В кухні є часом під стіною лава, та вона вже рухома або і розсувна — т. зв. «шлябан». Всюди є вже шафки на начиння. Коліски є бігунові — стоячі. Ліжко у багатих прикрите білим полотном, а подушки набиті гусячим дертим пір'ям. Пішви шиють з димки, гаптують, прикрашують ставками, або вишивають хрестиковим гаптом. Скількість подушок стверджує заможність господаря. Вкриваються в горах м'якими ліжниками, на долах перинами. Коліски вистелюють перинками. Іноді вживають

рухомих дрючків та столиків і колечках, в яких вчать діти ходити.

Цілком інакше виглядають житла бідняків, здавна експлоатованих поміщиками і місцевими куркулями. У бідняків житло звичайно двокамерне, зложено з сіней і кімнати. В хаті нема дерев'яної долівки. Сплять на печі, на лавах або причі, часто в одежі, в якій ходять цілий день. Під голову підстелюють стару одіж, струганиці або мішок, випханий сіном. Їдять на лаві, сидючи на пеньках. Часом мають стіл, зроблений з дошки на двох «кізлах». Проста полиця з м'якого дерева висить побіч дверей. На ній нагорі установлені миски, горшки, на долі — сіль, хліб та ложки. Рідко у них є скриня. Річи вішають на «жердках», «грядках» вблизи печі. Крім одягу, сушать там стирки, шмаття, дрова і коноплі. Малих дітей кладуть у коритце — нецьки або видовбують у куснику верби примітивну колыску. Ідучи на роботу, завішують кусень полотна на двох підставах і там кладуть дитину. Коли дитина підросте, рачкує по долівці, аж навчиться ходити і жодних приладів для дитини більше у бідняків немає.

Найважливіше місце у внутрі житла признаємо печі, яка займає 1/4—1/6 простору. Вона відіграє велику ролу в житті селянина, бо на печі концентрується життя цілої родини, головно дітей та старих. Хорі також пролежують за печею.

Вживання до снання нерухомих лав є дуже старим етнографічним явищем. Ці лави є притверджені до стін і долівки і цим самим конструкційно зв'язаних з будівництвом. В гірських околицях називають їх «лавиці». В хатах є ще нерухомі лавки довкруги печі, т. зв. «припічок» і «запічок».

Нерухомі лави є зроблені рівночасно з побудовою житла самим господарем або теслями, які будують хату. До виробу вживають м'якого дерева, смереки, ялиці, сосни, лише рідко дуба. Лавиці грубі на 10 см, а широкі на 50 см уміщують під полудневою стіною і другу напроти дверей. Їх уживають за ліжка, підстеливши грубі ліжники або сінники, виношені на

день до комори чи сіней. Обі лави сходяться в углі і там підставляють «ковбицю — стовпець». Місце те називають «покуття». Там сідають звичайно гості на простеленім куску полотна чи ліжнику. В селі Максимець Станіславської області до недавня люди не вживали мисок. Миски були вирубані в лавах та накриті дощинками. У цих заглибленнях їли, потім наливали води, мили і витягнувши чіп, випускали воду⁷. В лавах під вікнами є також часто виверчені діри до втикання куделі.

Припічок — це лавка перед отвором печі, з дерев'яних брусів, покритих убитою глиною. Запічок є від сторони дверей. На нім люблять зимою сидіти та спати.

По лавах, вживаних первісно до спання, розвиваєсь з часом вигідніше спальне приладдя. Є це поміст, лежанка і ліжко. Причу з дощок називають «полатки», «пол», «прича». Назви лежанки є: «примістки», «ложа», «постеля». При чому цієї останньої назви уживають і для ліжка. Приладдя до відпочинку роблять бідняки самі, середняки і куркулі замовляли їх у сільських столярів — самоуків. По воз'єднанні західних областей ліжка виготовляють деревообробні артілі і перепродують їх в пунктах збуту. Крім цього, поширюються металеві ліжка, фабричного виробу. Матеріал на дерев'яні ліжка — це переважно м'яке дерево, смерека, сосна, ялиця, лише рідко дуб. Поміст чи прича з дощок опиралась одним кінцем на припічку, другим спочивала на кілках, убитих коло стіни або на лавиці. Цей рід підвищеної підлоги, служить за ліжко, і на нім сплять покатою впоперек, один біля другого навіть і гості. Нині ці причі стрічаємо еше у бідняків. Поміст з дощок розвиваєсь з часом в рід лежанки, на дві особи. Він зроблений з кількох дощок, на скісних ніжках первісно стало вбитих в землю, опісля пересувний. В новіших часах поширюєтьс яуди ліжко. Воно буває широке на 176 × 100, о низьких бічних стінах на високих до 75 см ногах, немов велика коробка. Часом високі ноги дістають для усилення «підніжжя». В Дрогобицькій області, щоби охоронитися перед насікомими, ставлять ліжко на два

продовжені бруски, прироблені з одного боку до стіни, а з другого до печі, так що ніжки ліжка не торкаються долівки.

В районах міст сільські багаті уживають ще розсувного ліжка для двох-спального розміру або практичну лаву-ліжко, звану «бамбетель», або «шлябан». Це рід подовжної скрині з опертям та поріччям. Вдень служить вона до сидження, вночі до спання. Віко скрині підноситься, скриня висуваєсь і твориться вигідна, широка лежанка. Внутрі є звичайно солома чи сіно, іноді уживають теж сінника.

Крім сталих лав, є в хаті і рухомі лави. Їх називають «лавка», «лавчина», «лавочка», «ослін», «столець». Іноді стрічаємо перерізаний пень дерева з притятими галузками, та переважно це дошка із чотирьома скісно ставленими ногами, «лабами». Ослонів уживають, коли в хату прийде більше гостей. Висувають його на середину хати та їдять на нім. Підчас весільного обряду ослін прикривають килимом. Перед похороном на ослоні, уставленім в правому куті хати, кладуть помершого. Малий ослінчик стоїть перед полицями, і на ньому ставлять коновки з водою. У багатших стрічаємо великі, рухомі, мальовані лавки під стінами, з опертям та поручами. У новіших часах поширились крісла. Їх набувають в місті або замовляють у столярів. Іноді спинки є гарно вирізувані та прикрашувані різьбою. Ноги і поперечки стинок бувають точені. У бідних стрічаємо кусок відрізаного пня — «стовпець», «сучок», «кайлак», на яким добре було низько сидіти, щоби дим не вигризав очі.

Довго селяни взагалі обходились без стола. Перший дерев'яний стіл — це грубий стятий пень. Потім робили столи з грубої смерекової, ялицевої чи ясеневої дошки, на ногах, зложених навхрест у форму «кізла». В Станіславській області ноги стола обведені у долині «підніжками», яке вяже їх сильно. У столі буває теж шуфляда, замикана на ключ. В новіших часах столи виконували сільські столярі, а іноді столярі — митці. Їх робили з кращого дерева як: ясень, елен-модерев, або явір. Форма їх вибаглива, ноги гарно викроєні, іноді точені. Вони багато прикрашувані, «писані» — випалювані,

різьблені або інкрустовані. Часто стрічаємо ще місто стола скриню, прикриту грубою, переважно однотайною дошкою, яка заступає стіл⁸.

Стіл прикривають льняним обрусом домашньої роботи, його дуже цінують та шанують. Донедавна вживали його лише для гостей, до яких відносилися з пошаною, та при більших обрядових празниках. Зараз артїлі виготовляють різного рода столи, залежно від при[з]начення. Крім чотирикутного на чотирьох ногах, який є найбільше поширений та займає перше місце, бувають ще столи з круглими та овальними плитами на одній, двох чи більше ногах.

В селянських житлах стрічаємо ще предмети до переховування посуду та одягу. Найпримітивніший з них — це дощинка з круглими або трикутними дірками, в які вкладається ложки чи варехи. Іноді переховують їх в невеликім подовжнім кошику або дерев'яній скринці. Назви їх — «лижник», «залижник», «ложечник», «лизашник», «бледарі» та кошіль на лижках. Роблять їх зі смереки, з бучини або з вербових прутів, а вішають на стіні біля мисника. У багатших лижники бувають багато прикрашуваними, випалюванням або різьбою.

До переховування горшків вживають в гірських околицях вершкя зі шпилькового дерева, який називають «ключ на горшки». Типовою є однак полиця, на якій можна поставити різні річі. У своєму розвитку полиці змінюються в рід буфету. Полиці залишаються на горі і стоять на шафці, замиканій на дверцята. Назв уживають слідуєчих: «полиця», «митник», «замесник», «судник», «подишір», «погаш», «талаш». Роблять їх з ялового смерекового, липового і яворового дерева. Мисники займають звичайно стінку побіч дверей, їх розмір 140—145 см. Вони в більшості населення нічим не прикрашуваними. Стоїть на них начиння до щоденного вжитку, лежить хліб, сіль, яйця, часом молоко. Коли є замикана шафка, тоді там схована пожива. Іноді на горішній пліці, яка є продовжена на ширину одвірка дверей, уставляють декоративні миски. У куркулів бувають спеціальні різьблені полички — на декоративну кераміку.

До переховування одягу щоденного вжитку є загально уживані «жердки», «гряди», привішені на шнурах над ліжком. Їх буває дві або більше. Часом бувають це грубші листви, одна коротша, друга довша. Вони є полічені зі стовпцем, який звисає зі стелі, і оточують горою постіль. На грядках, крім одягу, вішають шмаття, стирки, дрова, коноплі. Іноді переховують там майстерські приладдя або сушать «грудки сира». Жердки мають ще інше важне призначення, а саме в часі родів завішують на них плахту, яка заслає докруги лежанку. У куркулів гряди багато різьблені, завішені святковим вбранням — «лудиням», та «коверцовими» — барвними ліжниками, виробленими на запас або до прикривання підчас сну. Зі збільшенням приватного майна поширилась бодня і скриня як предмети до переховування одягу.

В північних областях до нині ще існують бодні, боденки довбані в пні дерева або вироблені з клепок, з двома обручами, притичкою та замком. У них переховують жіночий одяг. На полудні поширились скрині, які заняли передує місце в обладнанні житла. Їх виготовляли столярі з ялиці, сосни, бука, рідко з кедрини.

Робили їх в двох видах, виготовляли раму з грубих клеців, яку обивали досками, а чотири клеци творили ноги. Другі роблені були з дощок, споєних на вугол, а ноги — це відповідно притяті дошки, часом колісця для легкого пересування. Коли їх робили без ніг, підкладали під них спеціальні до цього стільчики. Форма скринь була також різна. Старші — це «саркофагові» з двоспадним віком і новіші з плоским віком, які часто заступали стіл. Декотрі з них мають у нутрі малу перегороду, «підскринок» на стяжки, коралі, листи та документи. Скриня, яка стояла в головах ліжка або в почесному куті, заступаючи стіл, була на долах мальована, а в гірських районах різьблена.

Техніка малярська і спосіб прикрашування переховався традиційно в родинах столярів. Малюванням занималися часто жінки. Красок уживали купних, розрабляючи їх в давніх

часах яйцем, доливаючи молока, або водою з додатком столярського клею. Фарби з клеєм підігрівали перед роботою. Малювали пальцем, а коли вживали кисті, виготовляли його з коровячого або псячого карку, а м'ягші з котячого хвоста. Спершу малювали тло, переважно зелене, ясно жовте або сине. Коли воно присохло, розмальовували рости́нний орнамент червоною, синею чи білою красками. В гірських східних районах, стрічаємо скрині з твердшого матеріалу, різьблені. Знаряддям до різьби був звичайний ніжик, опісля долото, зроблене з зігнятого кінця ножа. Дерево було запускане червоною краскою, а потім зарізуване. Деякі поля мальовано чорною, синьою та білою красками. Орнамент геометричний був виконаний при помочи циркля. Зараз скриня стратила значіння. Її вносить молода в дім чоловіка з приданим, але уставляє її в коморі. В кімнаті, відповідно до ростучих культурних потреб, її місце займає шафа.

З дитячого приладдя на перше місце висується колиска. Типи колисок є різні: висячі, стоячі і бігунові, а з уваги на матеріал, з якого вони виконані, ділимо їх на: полотняні, дерев'яні і з лозини. Їх виконують переважно самі селяни, лише бігунову «панську» колиску роблять столярі. Колиска — це найбільше поширена назва по всій території західних областей. Крім цього, є назви «кілиска», «колисанка», «гуцянка» в Дрогобицькій області, «люлька» в Закарпатській області, «колишка» в Волинській області. Жінки, ідучи на роботу на панський лан, брали дитину на плечі у кусень полотна, а в руках несли дерев'яну підставу, три, або чотироніжну. В полі розставляли підставу, прив'язували полотно або кошик, виплетений з лозини, та клали там дитину. На гостроверхе закінчення накидали плахту — кусень полотна, щоби була тінь. Були також полотняні, висячі колиски. Чотирикутний кусок полотна був прикріплений до дерев'яної рами та завішений на чотирьох шнурах до сволака.

Нужда та стале перебування муштин на робітках розбивало сімейне життя. Не було ні часу, ні грошей придбати колиску. Тоді мати

клала дитину в коритце-нещки. Вони або стояли на причі, або висіли на шнурах. Часом батько у куску верби робив заглиблення, формував два вуха та приверчував у дні дірку, і це була примітивна колиска.

В областях, вбогих на дерево, як область Тернопільська, плели люди колиску з лозини та навішували на чотирьох сторонках побіч ліжка. Як дальший етап розвитку дерев'яної колиски є піввальцева висяча «руська» колиска. Вона зложена з двох гладких кругів, спое́них дощинками, або тонкими побічницями, щоби була легка. До таких колисок дають іноді луки з ліщинових прутів, на яких її завішують.

На Поліс[с]і і в гірських районах є ще скринкова колиска, збита з дощинок. Її привішують літком на дерев'яних гаках перед хатою або уміщують на «кросенцях», «ронглях», «клюках» — підставі, зробленій з дерева.

Остання — це бігунова «панська» колиска. Назва її походить від цього, що спершу являється вона в містах та поміщицьких дворах, а відси заходить під стріхи сільських багатіїв. В деяких областях прибирає вона вигляд ліжечка на бігунах. Колисання відбувається горизонтально в поздовжному напрямі і тоді називається «колисання», або в поперечному «гуцькання». Допоміжне знаряддя до колисання — це шнур або жердка, прикріплена до боку колиски. Колиски у бідних не є нічим прикрашувани, в куркулів східно-гірських районів короткі бічничі є багато різьблені. По довгій науковій полеміці в ХІХ ст. про шкідливість колисок, вони поволі уступають, а на їх місце являється дитяче ліжечко. Їх пропагують у наших глухих селах медпункти, заложені відділом охорони здоров'я.

З дитячого приладдя стрічаємо ще різного рода ходильця, при яких діти вправляються в ходженні. Їх назви: «кочіка», «яслі», «походушка». Поширення їх невелике. Зараз деревообрібні артілі виготовляють ще кріселка, лавочки та столики, яких вживають у дитячих садках, густою мережею виростаючих при колгоспах наших сіл.

Крім предметів домашнього вжитку, є ще в житлах різного рода прикраси. Вони кон-

центруються на стіні над столом. Там є розвішені двома рядами образи, які творять т. зв. «образник». В давніх часах були це дерев'яні, ручно різьблені або мальовані на склі образи. Опісля куповано на ярмарках паперові, друковані карти[н]ки, без жодної мистецької вартости. Образи ці обвішували квітами, робленими з паперу, рушниками та писанками. Поширені є також пташки, т. зв. «голуби», «половики», зроблені з писанок, до яких доліплюють голову з воску, а крильця і хвіст — з дрібноскладаних у вахлярики паперів. Подібні птахи роблять також з дерева, тоді техніка виконання полягає на натинанні дерева в систематичні зарублення і розціплення їх на тоненькі дощинки, розхилені опісля у вахлярі.

В Станіславській області привішують побіч образів «діди» — це є дві кукурудзяні шульки, звязані разом, з привязаним по середині червоною ниткою кукурудзяним волосом.

У Волинській і Тернопільській областях прикрашують житло витинанками з кольорового паперу, а в Чернівецькій області — пестрими малюнками на паперах. Їх наклеюють на стіні, довкруги вікон, під намисником та здовж сволака, де [вони] грають багатством красок. В Тернопільській та Чернівецькій областях прикрашують житло килимами, якими вкривають постіль, лави, або вішають їх на стінах. У гірських районах розвішують на грядках ліжники, килими, а поверх накидають рушники. Під образами або між вікнами розвішують гарно орнаментовану кераміку.

<...> Різні економічні відносини в західних областях спричинили характерні льокальні особливості в обладнанні житла. По розпаді Галицького князівства землі західних областей входять в границі Польщі, а опісля Австрії. З посиленням австро-польської буржуазії зростали майнові різниці, а це викликало помітне зрізничкування у внутрішньому обладнанні житла. Інтерес кожного селянина зосереджувався на укріпленні свого, одноосібного господарства, і кожний дбав передовсім за свій добробут. Одні багатіли, другі розорялись. З найбільш заможних

селян виділилась куркульська верхівка. Вони наживались на праці поденщиків, перетворювались в сільськогосподарських капіталістів і могли мати краще та вигідніше житло і його обладнання.

В гірських районах Станіславської, Чернівецької і Закарпатської областей люди були вільні від тяжкої праці під час жнив, мали більше вільного часу, тому в них за осмотрення житла устаткування відносно багате, а предмети обладнання прикрашували.

В Станіславській області відрізняються кахлеві печі, в яких кожна кахля розмальована сценами з життя гуцулів, карикатурами та квітами. Всі предмети обладнання прикрашували різьбою у геометричні взори. Найбагатші в прикраси скриня та намисник. Над столом багатий образник. На стіні нижче образів або між вікнами висять для прикраси глиняні збанки та миски з багатим орнаментом, виробу місцевих гончарів.

Цілком відмінно представляється житло в Тернопільській та північно Чернівецькій області. Воно старанно вимашене глиною та вибілене. Над ліжком висить вовняний, о цвистастім орнаменті «коврик» — килим. Лавки вкриті пасманістими, бавовняними налавниками — «веретами». Намисник і стінки між вікнами прикрашені різної форми паперами пестро мальованими. Мебля з тонких дощок, легка, із ощадним зужиттям дерева.

Коли прирівняємо внутрішнє обладнання західних областей зі східними районами, побачимо, що внутрішній план української хати і розташування меблі у всіх місцевостях в суті своїй те саме.

Він є усталений та цілком однаковий на цілій Україні. В подробицях помітимо цілий ряд місцевих відмін, що залежить від різноманітності місцевих умов і матеріалу.

Багато в дерево обладнання та небілені, з дерев'яних брусів стіни хат Карпатських верховинців є схожі до хат Полісся, Підляша та північної Чернигівщини. Глинобиті хати та ошадне в дерево обладнання галицького Поділля споріднене з центральним Поділлям

та північною Бесарабщиною. Розташування предметів також таке саме.

Коли візьмемо поодинокі предмети обладнання, кидається в віче схожість їх у західних і східних областях України, пр. різьблений мисничок села Адамівки п. Чернигів⁹ відповідає старому, столітньому намисникові Станіславської області¹⁰. «Ходячка» — прилад до вивчення дітей ходити зі села Старосілля на Чернигівщині¹¹ відповідає «ходильцеві», вживаному на Поліссі та західній Білорусії. Коліску зроблено з чотирикутного куска полотна, прикріпленого до дерев'яної рами, стрічаємо на Поліссі, східних областях України і Великої Росії. Різьблений, мальований чотирикутний стіл зі с. Сальки з Полтавщини різьбою і її мотивами схожі на гуцульські різби.

З усього сказаного вижче можна бачити, що етнографічно обладнання житла, хоч і є місцеві варіації, було скрізь однакове.

Селянське житло має ще багато недочотів. Мимо існування двох жилих кімнат, в більшості ціла родина міститься в одній кімнаті — кухні, де вариться пожива, виконується всяка праця та нема дерев'яної долівки. За печею бувають ще причі, де сплять всі покотом. У столісчині переховується у затухлому приміщенні всяка пожива. На жердках над постелею висять часто килими, щоденний чи святковий одяг, подушки. Нема шаф, де примістився-би одяг. На стіні цілий ряд образів, прикрашених безліччю паперових квітів, добре приміщення для пороку. Житлова площа є мала. Піч займає майже одну четверту частину кімнати. Вікна не дають достатньо світла. Нема ще всюди електричного освітлення.

По возз'єднанні західних областей міняється ступнево побут селянина. Ліквідовано експлуатацію та експлуататорські класи капіталістів і поміщиків. Ліквідовано приниження селянства, розкоші та багатства селянської верхівки. По всіх областях розсипалась густа сітка колгоспів, до яких масово вступають бідняки і середняки. Перемога колгоспного ладу змінює їх матеріальне положення і побут. Згуртовані колгоспники представляють со-

бою нову, міцну культурну силу, яка постійно бореться за покращання житла колгоспника. Багато селян живе ще в старих хатах, та на наших очах проходить зміна. Колгоспники вносять поліпшення передовсім у свої старі житла. Тинкують стіни, чим утеплюють дім і роблять його гігієнічним та гарним. Земляні долівки замінюють дерев'яними. Перебудовують печі, зменшуючи їх. Сіни змінюють у житлове приміщення. Устаткування відповідно розташовують. В кухні залишається стіл, лавка та шапка на начиння. Ліжка переносять у спальну кімнату. Збільшують вікна. Електрифікують хати.

Разом зі старим житлом виникає нове. Сільсько-колгоспне будівництво «Дніпросільбуд» складає плани і будує для колгоспників вигідне і практичне житло, беручи під увагу економічні і гігієнічні умовини. Півсумерки сільського житла закінчились. На місце старого, душного, з малими віконцями повстає нове, обширне, правильно сплановане, з великими добре оскленими вікнами житло колгоспника. Найважливіше в новому сплануванні це те, що кухня відділилась від жилої кімнати. Колгоспник і його рідня спочиває по праці не в задушливій, переповненій кухонними випарами кімнаті, а в добре провітреній жилій кімнаті, з доцільними, виробленими в сільсько-господарських артілях предметами устаткування.

Другим важним явищем є те, що з житла уступає верстат, який заміняв його у негігієнічне тісне приміщення. При допомозі уряду всі давні приватники-столярі з'єднались у столярські артілі, які виготовляють відповідну меблю. Вони використовують місцевий сирівець, виконують багатий асортимент предметів обладнання, дешевих та доброякісних.

В деяких областях використовують оригінальну місцеву різьбу та орнаментику і високо розвинений місцевий стиль¹².

<...> Існують численні науково-дослідні інститути по механічному обробленні дерева. В республіканській нараді (1946 р.) працівників мебльової промисловості України взяв участь голова Ради Міністрів Укр. РСР, та секретар Ц.К.К.П.(б)У т. М. С. Хрущов.

Вказівки т. М. С. Хрущова визначили шляхи, якими треба йти, щоби виконати п'ятирічний план мебльової промисловості. Працівникам її доручено важливу галузь загально народної справи, піклування про добробут радянських людей. Радянська влада приділює теж велику увагу перебудові сільського господарства, на основі передової техніки, що нерозривно звязана з впровадженням електроенергії. <...> Зараз використовується дешева енергію річок та водні млини, і враз з цим у всіх передових колгоспах західних областей зелектрифіковано хати колгоспників.

Радянська влада і більшовицька партія допомагають трудовому селянству будувати нове життя. Електрика вносить величезні зміни в життя селян, вона полекшує працю, змінює побут, стверджує нову культуру. В житті колгоспника появився радіоприймач, який лучить його з безграничними просторами нашої батьківщини, повчає його та розважає по праці.

<...> На основі розгляненого матеріалу по внутрішньому обладнанні можна вважа-

ти, що в західних областях існували великі класові різниці. Житло середняка, бідняка і куркуля було дуже різноманітне. Розташування меблі навіть у куркульських житлах, які уважались найкращими, було негігієнічне. Відпочинкове приладдя, як причі чі ліжка, містилось в кухні, де варилась страва і де цілий день працювали спеціально осінню і зимою всі члени родини.

Мебля в старому періоді виконувана була самим власником, примітивними знаряддями праці.

В новішому періоді виріб меблі переходить на ремісника, який виконує предмети на замовлення або на збут, і тоді вона в залежності від замовності замовника різна. Все таки виконавці і продавці кермувались кращим заробітком для себе, що лучилось з експлуатацією широких мас трудящих.

В гігієнічних, добре спланованих Всесоюзною Академією Архітектури, житла колгоспників відповідно розташовують меблю для кухні, столової, спальні. Мебля, виконувана в артілях, є дешева і високо якісна. <...>

¹ История культуры древней Руси. Изд. АН СССР. Москва, Ленинград 1948.

² В. Шухевич: Гуцульщина.

³ История культуры древней Руси. Изд. АН СССР. Москва, Ленинград 1948.

⁴ Наукове відрядження в Чернівецьку і Станіславську області 1949.

⁵ Наукове відрядження в Чернівецьку і Тернопільську області 1948–1949.

⁶ Наукове відрядження в Львівську і Дрогобицьку області.

⁷ В. Гнатюк: Народня пожива в Галичині (ст. 37).

⁸ Опис в розділі «скрині».

⁹ Українське мистецтво І. В. Щербаківський.

¹⁰ Матеріали до українсько-руської етнології, том II, ст. 102.

¹¹ Н. Загледа. Відділ монографічного дослідження села. Київ, 1930, ст. 37.

¹² Артіль «Гуцульщина» Косів, Артіль «Шевченка» в Яворові.